

Inleiding

Elke samenleving ziet zich gedwongen de daarin bestaande ongelijkheid te rechtvaardigen: er dienen redenen voor te worden gevonden, want zo niet, dan dreigt het politieke en sociale bouwwerk in te storten. Zo brengt elk tijdperk een aantal met elkaar strijdige discoursen en ideologieën voort met het doel de bestaande of gewenste ongelijkheid te legitimeren, en om de economische, politieke en sociale regels te beschrijven die nodig zijn om het geheel te structureren. Uit deze confrontatie, die zowel intellectueel, institutioneel als politiek is, komen over het algemeen een of meer dominante narratieven voort waarop de inegalitaire maatschappijen zijn geschraagd.

In de hedendaagse samenlevingen betreft dat vooral het narratief waarin eigendom, ondernemerschap en meritocratie centraal staan: de huidige ongelijkheid is rechtvaardig omdat ze voortkomt uit een in vrijheid gekozen verloop van zaken waarin eenieder dezelfde kansen heeft om toegang tot de markt en tot eigendom te verkrijgen, en waarin iedereen als vanzelf mee profiteert van het groeiende kapitaal van de rijken, die ook het meest ondernemend zijn, het meest verdienstelijk en het nuttigst voor de samenleving. Dat zou lijnrecht tegenover de ongelijkheid in vroegere samenlevingen staan, die berustte op verschillen in rechtspositie die rigide, arbitrair en vaak despotisch waren.

Het probleem is dat dit narratief over eigendom en meritocratie, dat voor het eerst opgang maakte in de negentiende eeuw, na de ineenstorting van de standenmaatschappij van het ancien régime, en waarvan sinds het einde van de twintigste eeuw, na de val van het Sovjetcommunisme en de overwinning van het hyperkapitalisme, een radicaal nieuwe, wereldwijd geldende, versie in omloop is, steeds minder houdbaar lijkt. Het leidt tot tegenstellingen die overal een andere vorm aannemen, in Europa anders dan in de Verenigde Staten, en daar weer anders dan in India, Brazilië, China, Zuid-Afrika, Venezuela en in het Midden-Oosten. Maar hoe uiteenlopend deze ontwikkelingen soms ook zijn, doordat landen weliswaar een gedeelde geschiedenis kunnen hebben maar ook elk hun eigen, specifieke geschiedenis hebben, zijn ze in het begin van de eenentwintigste eeuw steeds meer met elkaar verknoot geraakt. Alleen met een

transnationaal perspectief kunnen we een beter begrip krijgen van de zwakke plekken in het verhaal en gaan werken aan een alternatief narratief.

De toename van sociaaleconomische ongelijkheid doet zich sinds de jaren 1980-1990 vrijwel overal ter wereld voor. In bepaalde gevallen is die toename zo groot dat het steeds lastiger wordt om hem te rechtvaardigen uit hoofde van het algemeen belang. Bovendien bestaat er vrijwel overal een gapende kloof tussen het officiële meritocratische discours en de werkelijkheid die de achtergestelde groepen in de samenleving aan den lijve ondervinden waar het gaat om toegang tot onderwijs en rijkdom. Het meritocratische discours lijkt dikwijls een eenvoudige manier voor de winnaars in het huidige economische systeem om ongelijkheid op ieder gebied te rechtvaardigen, zelfs zonder deze te onderzoeken, en om de verliezers te stigmatiseren vanwege hun gebrek aan verdienstelijkheid, deugdzzaamheid en ijver. Dergelijke beschuldigingen aan het adres van de armen kwamen niet voor in de vroegere inegalitaire samenlevingen, althans niet in deze mate; daarin werd meer nadruk gelegd op het complementair zijn van de verschillende sociale klassen.

De moderne ongelijkheid kenmerkt zich ook door discriminatie en etnisch-religieuze en rechtspositionele ongelijkheid. Voor deze vormen van geweld is geen plaats in de meritocratische sprookjes, en in feite staan we daarmee niet zo ver af van de meest onbarmhartige vormen van ongelijkheid in vroegere samenlevingen, terwijl we pretenderen dat we heel anders zijn. We kunnen hier de discriminatie noemen van degenen die dak- of thuisloos zijn of uit bepaalde wijken afkomstig zijn. Ik denk ook aan de migranten die op zee verdrinken. Gezien deze tegenstellingen, en bij gebrek aan een geloofwaardige nieuwe universalistische en egalitaire horizon die ons in staat stelt het hoofd te bieden aan de problemen op het gebied van ongelijkheid, migratie en klimaat die ons te wachten staan, bestaat het gevaar dat het groeiende nationalisme en het beschermen van de 'eigen identiteit' steeds vaker wordt beschouwd als vervangend narratief, precies zoals in de eerste helft van de twintigste eeuw in Europa, en zoals we dat tegenwoordig in verschillende delen van de wereld opnieuw zien.

Het was de Eerste Wereldoorlog die de aanzet gaf tot de afbraak en herdefiniëring van de buitengewoon inegalitaire commerciële en financiële globalisering die op gang was gekomen in de belle époque (het 'mooie tijdperk' van 1880-1914), een tijdperk dat alleen 'mooi' genoemd kan worden in vergelijking met het geweld dat daarna losbarstte en dat in werkelijkheid vooral 'mooi' was voor de bezittende klasse, en in het bijzonder de blanke bezitters van kapitaal. Wanneer we het huidige economische systeem, zowel tussen landen als in landen, niet ingrijpend veranderen zodat het meer gelijke kansen biedt en rechtvaardiger en toekomstbestendiger wordt, is het zeker niet ondenkbaar dat het xenofobe 'populisme' dankzij toekomstige verkiezingssuccessen al op heel korte

termijn zal beginnen met het afbreken van de hyperkapitalistische, digitale globalisering van de jaren 1990-2020.

Om dit gevaar te bezweren blijven kennis en de geschiedenis onze beste troeven. Elke samenleving ziet zich gedwongen de ongelijkheid die daarin voorkomt te rechtvaardigen. Die rechtvaardigingen bevatten altijd zowel waarheid als overdrijving, zowel verbeeldingskracht als laagheid en zowel idealisme als egoïsme. Volgens de definitie in dit onderzoek kenmerkt een inegalitaire maatschappij zich door een samenhangend geheel van discours en beleid, dat tot doel heeft de economische, sociale en politieke ongelijkheid in een bepaalde samenleving te rechtvaardigen en structuur te geven. Elk stelsel heeft zijn tekortkomingen en zwakke plekken en kan alleen overleven door zich telkens opnieuw te definiëren, veelal op een manier die gepaard gaat met conflicten en geweld, maar ook door zich te baseren op gedeelde kennis en ervaringen. Het onderwerp van dit boek is de geschiedenis en de toekomst van inegalitaire samenlevingen. Door het verzamelen van historische bronnen met betrekking tot – letterlijk en figuurlijk – ver van elkaar verwijderde samenlevingen, die in de meeste gevallen niets of nauwelijks iets van elkaar wisten of die niet met elkaar vergeleken wensten te worden, hoop ik dankzij een globaal en transnationaal perspectief bij te dragen aan een beter begrip van de huidige ontwikkelingen.

Uit deze historische analyse komt een belangrijke conclusie naar voren: het was niet de ‘sacralisatie’, het heilig verklaren van eigendom, stabiliteit en ongelijkheid, die de economische ontwikkeling en de vooruitgang van de mensheid mogelijk maakte, het was de strijd voor gelijkheid en onderwijs. Het nieuwe, buitengewoon inegalitaire narratief dat sinds de jaren 1980-1990 dominant is, is deels een product van de geschiedenis en van het fiasco van het communisme. Maar het is ook het resultaat van onwetendheid en de verdeling van kennis, en het heeft een gevoel van fatalisme gevoed en de hedendaagse uitwassen op het gebied van sociale identiteit in de hand gewerkt. Door de draad van de geschiedenis weer op te pakken, in een multidisciplinair perspectief, kunnen we tot een evenwichtiger narratief komen en voor de eenentwintigste eeuw de contouren schetsen van een nieuw socialisme met meer medezeggenschap; dat wil zeggen, een nieuwe universalistische en egalitaire horizon, een nieuwe ideologie rond gelijkheid, sociaal eigendom, onderwijs en de verdeling van kennis en macht. Dit narratief is optimistischer ten aanzien van de menselijke natuur en ook trefzekerder en overtuigender dan de vorige narratieven, omdat het beter verankerd is in de lessen die we kunnen trekken uit de wereldgeschiedenis. Uiteindelijk moet de lezer daar natuurlijk zelf over oordelen, en het is aan eenieder om zich die paar nog broze en voorlopige lessen eigen te maken en ze verder uit te werken.

Voor ik de opzet van dit boek beschrijf en de diverse etappen van mijn historische uiteenzetting, van de studie van vroegere standenmaatschappijen en sla-

venstaten tot die van postkoloniale en hyperkapitalistische moderne samenlevingen, zal ik eerst de belangrijkste bronnen bespreken waarop ik me baseer en de manier waarop dit boek zich verhoudt tot het vorige.

Maar allereerst wil ik nog enkele woorden wijden aan de term ‘ideologie’ zoals deze in dit onderzoek wordt gehanteerd.

Wat is een ideologie?

Binnen het kader van dit boek probeer ik de term ‘ideologie’ op een positieve en constructieve manier te gebruiken, dat wil zeggen als een samenhangend geheel van ideeën en redeneringen dat a priori plausibel is en dient om te beschrijven hoe de samenleving gestructureerd zou moeten worden. De ideologieën zullen op zowel sociale en economische als op politieke aspecten worden onderzocht. Een ideologie is een min of meer coherente poging om oplossingen te bieden voor buitengewoon veelomvattende vraagstukken omtrent de wenselijke of zelfs ideale organisatie van de samenleving. Gezien de complexiteit van die vraagstukken is het vanzelfsprekend dat geen enkele ideologie de volle instemming van iedereen zal krijgen: conflicten en ideologische meningsverschillen zijn nu eenmaal inherent aan ideologieën. Dat neemt niet weg dat elke samenleving gedwongen is oplossingen te vinden voor dit soort vraagstukken, vaak op basis van de eigen historische ontwikkeling en soms ook op die van andere samenlevingen. De meeste mensen zullen zich moreel verplicht voelen zich een mening te vormen, al is die nog zo onbevredigend of inaccuraat, over dergelijke fundamentele, wezenlijke vraagstukken.

Het betreft hier vooral het politieke systeem, dat wil zeggen het geheel van regels dat de contouren aangeeft van de gemeenschap en het grondgebied ervan, de mechanismen die collectieve besluitvorming mogelijk maken en de politieke rechten van de ingezetenen. Daarbij gaat het ook om de verschillende vormen van politieke participatie, de rol van burgers en van vreemdelingen, van presidenten en parlementen, ministers en koningen, partijen en verkiezingen, van imperiums en koloniën.

Ook gaat het om het eigendomsstelsel, dat wil zeggen het geheel van regels dat de verschillende vormen van eigendom beschrijft, alsook de wettelijke procedures en praktijken die de eigendomsrelaties tussen de betrokken sociale groepen definiëren en inkaderen. Dit omvat de rol van privé- en publiek eigendom, vastgoed en geld, grondbezit en delfstoffen, intellectueel en immaterieel eigendom, en de regelgeving rond de betrekkingen tussen eigenaren en huurders, edellieden en boeren, meesters en slaven en tussen aandeelhouders en werknemers.

Elke samenleving, en dus ook elk inegalitair staatsbestel, kenmerkt zich door een geheel van min of meer coherente en toekomstbestendige oplossingen voor de vraagstukken rond het politieke systeem en rond het eigendomsstelsel. Deze beide clusters met oplossingen plus de bijbehorende discoursen zijn doorgaans nauw met elkaar verbonden, want ze vloeien allebei in belangrijke mate voort uit een theorie over sociale ongelijkheid en verschillen (reëel of verondersteld, legitiem dan wel verwerpelijk) tussen de diverse sociale groepen in een samenleving. Over het algemeen brengen ze ook verschillende andere voorzieningen en instellingen met zich mee, met name een onderwijssysteem (d.w.z. wetgeving en instituties die zorg dragen voor de overdracht van spirituele en cognitieve kennis: het gezin en de kerk, vaders en moeders, scholen en universiteiten) en een belastingstelsel (d.w.z. de wetten en regels die ervoor zorgen dat de staat en lagere overheden, alsook sociale en religieuze organisaties van uiteenlopende aard, over voldoende middelen kunnen beschikken). De oplossingen die worden aangedragen voor de diverse dimensies van deze vraagstukken kunnen echter behoorlijk van elkaar verschillen. Men kan het bijvoorbeeld eens zijn over het politieke systeem, maar niet over het eigendomsstelsel, of over een bepaald aspect van belastingheffing of onderwijs, maar niet over andere onderdelen. Een ideologisch conflict heeft vrijwel altijd meerdere dimensies, zelfs al wordt een enkel element – al is het maar voor een tijd – als veel belangrijker gezien dan de andere, wat de illusie kan geven van grote eensgezindheid, en het kan soms een belangrijk deel van de bevolking mobiliseren en tot ingrijpende hervormingen leiden.

De grens en het eigendom

Eenvoudig gezegd kan men stellen dat elk inegalitair stelsel, elke inegalitaire ideologie, berust op een theorie over de grens en een theorie over het eigendom.

Enerzijds is daar de kwestie van de grens. Het moet duidelijk zijn wie deel uitmaakt van een bepaalde (politieke) gemeenschap en wie niet, wat precies het grondgebied is en hoe dit bestuurd moet worden, en hoe de betrekkingen moeten worden geregeld met andere gemeenschappen die, al naargelang de ideologieën, als meer of minder menselijk worden erkend. Het gaat hierbij grotendeels om het politieke systeem, maar ook de vraagstukken omtrent sociale ongelijkheid vereisen oplossingen, met name dat van het onderscheid tussen staatsburgers en vreemdelingen.

Anderzijds is daar de kwestie van het eigendom: kan of mag men andere mensen bezitten? Of landbouwgrond, vastgoed, ondernemingen, natuurlijke hulpbronnen, kennis, financiële activa, de overheidsschuld? En met welke pro-

cedures en wat voor rechtssysteem moet men de betrekkingen tussen bezitters en niet-bezitters regelen en bestendigen? Eigendoms-, onderwijs- en belastingstelsels hebben een grote invloed op de sociale ongelijkheid in een samenleving en op de ontwikkeling ervan.

In de meeste samenlevingen van vroeger zijn het politieke stelsel en het eigendomsstelsel, anders gezegd de macht over individuen en de macht over dingen (d.w.z. voor zover die in bezit zijn dan wel ter beschikking staan – in het geval van slavernij kunnen dat mensen zijn – en die in ieder geval een bepaalde invloed hebben op de machtsrelaties tussen personen), nauw met elkaar verbonden. In samenlevingen waarin slavernij voorkomt, verder ‘slavenstaten’ genoemd, is dit heel duidelijk, want hier lopen beide grotendeels in elkaar over: bepaalde individuen bezitten andere individuen, over wie zij regeren en van wie zij tegelijkertijd de eigenaar zijn.

Hetzelfde geldt, zij het op subtielere wijze, voor de ‘driestandenmaatschappijen’ (deze zijn in drie klassen of standen verdeeld: de geestelijkheid of clerus, de adel – die o.a. als taak had de beide andere standen te beschermen – en de klasse van de werkenden, onder wie de boeren). In dergelijke maatschappijen, het merendeel van de premoderne samenlevingen, vallen de twee dominante standen samen met de leidende klasse, die zogeheten regale bevoegdheden heeft (veiligheid, justitie), en de bezittende klasse. Eeuwenlang was de landheer evenzeer heer en meester over de horigen die woonden en werkten op zijn landgoed als over zijn grond.

De propriëtaristische samenlevingen, die vooral in de negentiende eeuw gedijden, trachtten daarentegen het recht op eigendom (dat geacht werd universeel en voor eenieder toegankelijk te zijn) strikt te scheiden van de regale macht (die van toen af aan het monopolie was van de gecentraliseerde staat). Desalniettemin bleven het politieke systeem en het eigendomsstelsel nauw met elkaar verbonden, enerzijds omdat politieke rechten lange tijd bleven voorbehouden aan bezitters van geld en goed (denk hierbij aan het censuskiesrecht) en anderzijds omdat talloze grondwettelijke bepalingen het zelfs een politieke meerderheid uiterst moeilijk maakten (en nog altijd maken) om op een legale, vreedzame wijze het eigendomsstelsel te hervormen.

We zullen zien dat de politieke en de eigendomsstelsels in feite altijd onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn gebleven, van de vroegere standen- en slaven-samenlevingen tot de postkoloniale en hyperkapitalistische moderne samenlevingen, en in de periode daartussen de propriëtaristische of ‘bezitters’-samenlevingen, en natuurlijk de communistische en sociaaldemocratische samenlevingen, die zich ontwikkelden in reactie op de crises rond ongelijkheid en identiteit waar het propriëtaristische maatschappijmodel verantwoordelijk voor was.

Om die reden wil ik bij de analyse van deze historische ontwikkelingen ge-

bruikmaken van het begrip ‘inegalitaire samenleving’, dat zowel het politieke systeem als het eigendomsstelsel omvat (en ook het onderwijssysteem en het belastingstelsel), en dat helpt een beter zicht op de samenhang tussen die ontwikkelingen te krijgen. Om de verbondenheid tussen het politieke systeem en het eigendomsstelsel, die nog steeds actueel is, te illustreren kunnen we ook verwijzen naar het ontbreken van democratische middelen waarmee een meerderheid van EU-burgers een plan voor herverdeling en gemeenschappelijke ontwikkeling zou kunnen aannemen, of zelfs maar de geringste belasting, vanwege het fiscale vetorecht van de lidstaten, hoe klein de bevolking van zo’n lidstaat ook is en ongeacht de voordelen die het lidmaatschap dat land op andere terreinen oplevert.

Meer in het algemeen is het zo dat de hedendaagse ongelijkheid in grote mate bepaald wordt door het systeem van grenzen, nationaliteiten en sociale en politieke rechten. Dit systeem is overigens mede debet aan het ontstaan van de huidige multidimensionale ideologische conflicten over kwesties als ongelijkheid, migratie en identiteit, en die bemoeilijken weer de vorming van meerderheidscoalities die noodzakelijk zijn om de toename van ongelijkheid het hoofd te bieden. Met andere woorden, de etnisch-religieuze en nationale tegenstellingen vormen vaak een belemmering voor de lagere klassen van uiteenlopende herkomst en uit verschillende landen om hun krachten te bundelen tot één grote politieke coalitie, door het ontbreken van een ideologie en een programma die voldoende overtuigend zijn om kansarme en achtergestelde groepen ervan te overtuigen dat wat hen verbindt belangrijker is dan wat hen verdeelt. En dat is in het belang van de rijksten en werkt de toename van ongelijkheid in de hand. Deze kwesties zullen te gelegener tijd aan de orde komen. Ik wil hier alleen benadrukken dat de nauwe band tussen politiek systeem en eigendomsstelsel niet los gezien kan worden van oude, maar nog steeds bestaande structuren, die alleen goed kunnen worden onderzocht door ze in een historisch en transnationaal perspectief te plaatsen.

De ideologie serieus nemen

De ongelijkheid is niet economisch of technologisch: ze is ideologisch en politiek. Dit is ongetwijfeld de duidelijkste conclusie die kan worden getrokken uit het historisch onderzoek dat in dit boek wordt gepresenteerd. Met andere woorden, de markt en de mededinging, de winst en het salaris, het kapitaal en de schuld, de geschoolde en ongeschoolde arbeiders, staatsburgers en vreemdelingen, belastingparadijzen en concurrentiepositie staan niet op zich. Het zijn sociale en historische constructies die volledig afhankelijk zijn van het wettelijke, fiscale, onderwijs- en politieke systeem waarvoor een samenle-

ving heeft gekozen en van de maatschappelijke categorieën die men hanteert. Die keuzen zijn bovenal een weerspiegeling van de opvattingen die een samenleving eropna houdt omtrent sociale rechtvaardigheid en wat een rechtvaardige economie inhoudt, en van de politiek-ideologische krachtsverhoudingen tussen de verschillende groepen en het discours waarvan deze groepen zich bedienen. Een belangrijk punt is dat deze krachtsverhoudingen niet alleen materieel van aard zijn: ze zijn ook, en vooral, intellectueel en ideologisch. Anders gezegd, ideeën en ideologieën doen ertoe in de geschiedenis. Zij bieden de mogelijkheid zich betere werelden en andersoortige samenlevingen voor te stellen en vorm te geven. Er zijn altijd vele verschillende ontwikkelingspaden mogelijk.

Deze benadering onderscheidt zich van de vele behoudende discourses die duidelijk willen maken dat er 'natuurlijke' gronden bestaan voor de diverse vormen van ongelijkheid. Het zal weinig verbazing wekken dat de elites van alle tijden en van over de hele wereld geneigd zijn om ongelijkheid te beschouwen als een natuurlijk fenomeen, dat wil zeggen, om te proberen er natuurlijke en objectieve oorzaken aan toe te schrijven, om uit te leggen dat bestaande sociale verschillen in het belang zijn van de allerarmsten en van de maatschappij als geheel, en dat hoe dan ook de huidige situatie de enig denkbare is, en dat hierin geen ingrijpende verandering teweeg kan worden gebracht zonder veel ellende te veroorzaken. De geschiedenis leert ons het tegendeel: de vormen van ongelijkheid verschillen sterk naargelang tijd en plaats, ze variëren in omvang en qua structuur, en in omstandigheden en met een snelheid die men zich enkele decennia eerder vaak nauwelijks kon voorstellen. Soms leidde dat tot ellende. Maar over het geheel genomen zijn de diverse politieke en soms revolutionaire ontwikkelingen die de ongelijkheid uit het verleden hebben verminderd en omgebogen een groot succes geweest en hebben ze uiterst waardevolle instituties opgeleverd waarmee het idee van vooruitgang van de mensheid werkelijkheid kon worden (algemeen kiesrecht, verplicht en gratis onderwijs, ziektekostenverzekering, progressieve belasting). Het is zeer waarschijnlijk dat het in de toekomst net zo gaat. Hoe de conservatieven er ook over mogen denken, de huidige instituties en vormen van ongelijkheid zijn niet de enig mogelijke en ook zij zullen voortdurend aan herzieningen en veranderingen onderhevig zijn.

Deze benadering, die zich focust op ideologieën, instituties en de diversiteit in ontwikkelingspaden, onderscheidt zich echter ook van bepaalde doctrines die soms als 'marxistisch' worden gekwalificeerd, en volgens welke de stand van de productiemiddelen en de productieverhoudingen zo goed als bepalend is voor de ideologische 'bovenbouw'. Naar mijn mening is juist het tegendeel waar en bestaat er een werkelijke autonomie van de ideeënwereld, d.w.z. de

ideologisch-politieke sfeer. Voor eenzelfde ontwikkelingsstand van de economie en de productiekrachten (voor zover deze woorden tenminste enige betekenis hebben) bestaat er altijd een veelheid aan mogelijke ideologische, politieke en inegalitaire stelsels. Bijvoorbeeld: de theorie van de automatische overgang van het 'feodalisme' naar het 'kapitalisme' als gevolg van de industriële revolutie biedt geen ruimte om rekening te houden met de complexiteit en de diversiteit van historische en politiek-ideologische ontwikkelingen die zich in verschillende landen en regio's op de wereld hebben voorgedaan, met name waar het gaat om verschillen tussen koloniserende en gekoloniseerde gebieden, en biedt al helemaal niet de gelegenheid om er lering uit te trekken voor de volgende etappen. Om de draad van dit verhaal weer op te pakken, de conclusie is dat er altijd alternatieven hebben bestaan en zullen bestaan. Op elk niveau van ontwikkeling bestaan er talloze manieren waarop een economisch, sociaal of politiek systeem kan worden ingericht, of eigendomsbetrekkingen kunnen worden vastgelegd, of om een belastingstelsel of onderwijssysteem op te zetten, of manieren waarop kan worden omgegaan met een privéschuld of een staatsschuld, of om de betrekkingen met andere samenlevingen te regelen, enz. Er bestaan altijd meerdere manieren om een samenleving te organiseren, ook de machts- en de eigendomsverhoudingen daarin, en dan hebben we het niet over details. Dat geldt ook voor deze eeuw. En sommige manieren om de eigendomsverhoudingen te organiseren kunnen wellicht het kapitalisme voorbijstreven op een wijze die heel wat reëler is dan de weg die wordt gevolgd door degenen die voortdurend de val van het kapitalisme blijven beloven zonder zich te bekommeren om wat er na komt.

Het bestuderen van de verschillende historische ontwikkelingspaden en de talloze onvoltooide aftakkingen ervan is het beste tegengif tegen zowel het elitaire conservatisme als de passieve houding van revolutionairen die in afwachting zijn van de grote omwenteling. Met een dergelijke afwachtende houding onttrekken de meesten zich aan de verantwoordelijkheid om na te denken over hoe er direct na de revolutie een waarlijk emancipatoir beleid kan worden gevoerd, en over het algemeen leidt dat ertoe dat men zich verlaat op een uitdijende staatsmacht met onduidelijke bevoegdheden, wat net zo gevaarlijk kan blijken als het heilig verklaren (de 'sacralisering') van eigendom waartegen men zich beweert te verzetten. Die houding heeft in de twintigste eeuw veel menselijk leed en politieke schade veroorzaakt, waar wij nog steeds de prijs voor moeten betalen. Het feit dat het postcommunisme (zowel in de Russische als in de Chinese en tot op zekere hoogte ook de Oost-Europese variant, ondanks alles wat ze van elkaar onderscheidt) in het begin van deze eeuw de beste bondgenoot is geworden van het hyperkapitalisme, is het directe gevolg van het rampzalige stalinistische en maoïstische communisme en van het volledig loslaten van het streven

naar meer gelijkheid en internationalisme in de nasleep ervan. Door het fiasco van het communisme is zelfs de schade die is veroorzaakt door koloniale, raciale en slavernij voorstaande ideologieën naar de achtergrond verdrongen, evenals de nauwe banden die bestaan tussen deze ideologieën en de propriëtaristische en hyperkapitalistische ideologie; geen sinecure!

Voor zover mij dat mogelijk is, zal ik in dit boek trachten de ideologieën serieus te nemen. Ik wil graag alle ideologieën uit het verleden een kans geven, in het bijzonder de propriëtaristische, sociaaldemocratische en communistische ideologieën, maar ook de ideologieën achter de standenmaatschappij, de slaven- en de koloniale maatschappijen, door ze te reconstrueren naar hun eigen logica en in hun eigen context. Ik ga ervan uit dat elke ideologie, hoe extreem of buitensporig die ook mag lijken in haar verdediging van een bepaald soort ongelijkheid of gelijkheid, op haar manier een bepaalde visie op een rechtvaardige samenleving en sociale gerechtigheid uitdrukt. Zo'n visie heeft altijd een grond van geloofwaardigheid, oprechtheid en cohesie, waaruit nuttige lessen voor de toekomst kunnen worden getrokken, op voorwaarde tenminste dat deze politiek-ideologische ontwikkelingen niet op een abstracte manier worden bestudeerd of zonder aandacht voor de geschiedenis en de instituties, maar juist zoals ze in bepaalde samenlevingen, historische perioden en instituties vorm hebben gekregen, en dan vooral wat betreft de specifieke vormen van eigendom, belastingstelsel en onderwijssysteem. Deze vormen dienen nauwkeurig onder de loep te worden genomen, en daarbij moet men niet schromen de regels en operationele voorwaarden (wettelijke stelsels, belastingtarieven, educatieve hulpbronnen, enz.) tot in detail te bestuderen, want daarzonder zijn zowel de instituties als de ideologieën niet meer dan een lege huls, niet in staat om de samenleving werkelijk te hervormen noch om een blijvend draagvlak te creëren.

Ik ben mij ervan bewust dat het begrip 'ideologie' ook in een ongunstige betekenis wordt gebruikt en dat dit soms gerechtvaardigd is. Zo wordt een visie met een dogmatische inslag, en die zich weinig gelegen laat liggen aan feiten, vaak ideologisch genoemd. Het probleem is dat juist degenen die zich erop voorstaan pragmatisch in hart en nieren te zijn vaak het meest 'ideologisch' (in de ongunstige betekenis) zijn: hun zogenaamd postideologische houding verhult ternauwernood hun gebrek aan belangstelling voor de feiten, hun historische onkunde, de lompeheid van hun vooronderstellingen en hun klasse-egoïsme. U zult zien dat dit boek heel 'feitelijk' is. Ik laat tal van historische ontwikkelingen de revue passeren die te maken hebben met de structuur van diverse vormen van ongelijkheid en de ontwikkeling ervan in verschillende samenlevingen, enerzijds omdat dit mijn onderzoeksspecialisatie is en anderzijds omdat ik ervan overtuigd ben dat een inzichtelijk onderzoek van de beschikbare bronnen

hierover onze gezamenlijke reflectie op deze materie vooruit zal helpen. Het zal met name de mogelijkheid bieden om zeer uiteenlopende samenlevingen met elkaar te vergelijken die zich vaak niet met elkaar wensen te vergelijken, omdat ze (meestal ten onrechte) overtuigd zijn van hun 'uitzonderlijkheid' en van het unieke karakter van hun ontwikkeling.

Tegelijkertijd weet ik maar al te goed dat er nooit genoeg bronnen beschikbaar zullen zijn om alle geschillen te kunnen beslechten. Het onderzoeken van de 'feiten' zal nooit een antwoord kunnen bieden op de vraag welk politieke stelsel ideaal is, noch welk eigendoms-, onderwijs- of belastingstelsel. Ten eerste omdat we voor de 'feiten' zijn aangewezen op institutionele instrumenten (volkstellingen, onderzoeken, belastingen, enz.) die zijn gebaseerd op de sociale, fiscale en juridische categorieën die de diverse samenlevingen hanteren om zichzelf te beschrijven, te meten en te veranderen. Met andere woorden, de 'feiten' zijn zelf constructies en de betekenis ervan kan alleen op een juiste manier worden begrepen in de context van deze complexe interacties, die met elkaar in wisselwerking staan en niet vrij zijn van eigenbelang, tussen de instantie die observeert en de maatschappij die wordt bestudeerd. Dat betekent natuurlijk niet dat we niets kunnen leren van die cognitieve constructies, maar wel dat bij iedere poging om er iets van te leren rekening moet worden gehouden met de genoemde context.

Ten tweede omdat de ideale sociale, economische en politieke organisatie een veel te complexe materie is om op een dag tot één enkele conclusie te komen op basis van een eenvoudig 'objectief' onderzoek van de 'feiten', die nooit meer dan een afspiegeling kunnen zijn van beperkte ervaringen in het verleden en van debatten waaraan we hebben kunnen deelnemen, maar waarin nu eenmaal niet alles aan bod kan komen. En ten slotte omdat het zeer wel mogelijk is dat hét ideale stelsel (in welke betekenis dan ook) niet bestaat en per samenleving afhangt van verschillende factoren.

Collectieve leerprocessen en sociale wetenschappen

Het is echter niet mijn bedoeling om een soort ideologisch relativisme te bedrijven. Het is voor een onderzoeker in de sociale wetenschappen al te gemakkelijk om ten opzichte van alle verschillende overtuigingen evenveel afstand te bewaren en zich niet uit te spreken. In dit boek zal ik standpunten innemen, met name in het laatste deel, maar ik zal zo goed mogelijk proberen uit te leggen op welke wijze en op basis van welke argumenten ik tot die standpunten ben gekomen.

In de meeste gevallen zal de ideologie van een samenleving zich ontwikkelen

in nauwe samenhang met de eigen geschiedenis. De Franse Revolutie bijvoorbeeld, kwam deels voort uit de frustraties en het gevoel van onrechtvaardigheid die het ancien régime opwekte. Door de plotselinge veranderingen die de revolutie met zich meebracht, droeg ze op haar beurt bij aan een blijvende verandering in de voorstellingen die verschillende sociale groepen zich maakten van het ideale, inegalitaire staatsbestel; een verandering die afhing van of men de revolutionaire experimenten – op het gebied van eigendom en van politieke organisatie, maar ook van het sociale, het fiscale en het onderwijssysteem – als positief beoordeelde of als een mislukking. De lessen die hieruit zijn geleerd waren bepalend voor latere ingrijpende politieke veranderingen, en zo zal dat ook in de toekomst blijven gaan. De politiek-ideologische ontwikkeling van elk land kan men beschouwen als een gigantisch gezamenlijk leerproces door middel van experimenten en ervaringen. Zo'n proces doet onherroepelijk conflicten oprijzen, want de verschillende sociale en politieke groepen hebben – nog afgezien van het feit dat ze niet altijd dezelfde belangen en doeleinden hebben – niet altijd dezelfde herinnering aan of interpretatie van gebeurtenissen en geven er dus ook niet dezelfde betekenis aan. Maar de leerprocessen bevatten ook vaak elementen van nationale eensgezindheid, al is het maar voor een tijd.

Deze collectieve leerprocessen hebben een rationele kant, maar ze hebben ook hun tekortkomingen. Zo zijn ze geneigd kort van memorie te zijn (mensen vergeten ervaringen van hun eigen land vaak al na slechts enkele decennia, of men onthoudt er slechts fragmenten van, meestal willekeurige), maar bovenal zijn ze in de meeste gevallen op een bekrompen manier nationalistisch. We hoeven het echter niet somberder voor te stellen dan het is: elke samenleving wordt soms wijzer van de ervaringen van andere landen, door wat erover bekend is en natuurlijk ook door de meer of minder gewelddadige ontmoetingen tussen de verschillende samenlevingen (oorlogen, kolonisaties, bezettingen, al dan niet billijke handelsverdragen – niet altijd de meest overzichtelijke en veelbelovende manier om iets op te steken). Maar de diverse visies ten aanzien van het ideale politieke systeem, een wenselijk eigendoms- of belastingstelsel, dan wel een rechtvaardig rechts- of onderwijssysteem komen meestentijds voort uit de ervaringen die een land zelf heeft met deze materie, terwijl ze de ervaringen van andere landen nauwelijks in aanmerking nemen, zeker wanneer ze die landen als ver-van-hun-bed beschouwen, vanwege de afstand of omdat ze qua cultuur, godsdienst of zeden als te verschillend worden gezien, of omdat ze er slechts op gewelddadige wijze mee hebben kennisgemaakt (wat het gevoel dat zo'n land hun vreemd is drastisch kan versterken). Meer in het algemeen zijn collectieve leerprocessen vaak gebaseerd op betrekkelijk vage, onnauwkeurige voorstellingen van de instituties en het beleid waarmee daadwerkelijk ervaring is opgedaan of geëxperimenteerd in de verschillende samenlevingen (in het eigen land dan

wel in bevriende buurlanden) – of het nu om de politiek gaat of om vraagstukken op het gebied van wetgeving, belasting of onderwijs – wat het nut van de lessen voor de toekomst aanzienlijk beperkt.

Het moge duidelijk zijn dat de tekortkomingen die aan collectieve leerprocessen kleven niet voorgoed vastliggen. Ze veranderen al naargelang de manier waarop kennis en ervaring worden verspreid en gebruikt: scholen en boeken, migratie en gemengde huwelijken, politieke partijen en vakbonden, kranten en andere media, ontmoetingen, enz. Hier kunnen de sociale wetenschappen een belangrijke rol spelen. Ik ben ervan overtuigd dat het mogelijk is tot een beter begrip te komen van de veranderingen die zich momenteel voltrekken door ervaringen uit de geschiedenis van verschillende landen en verschillende culturen tegen elkaar af te zetten. Dat kan door systematisch gebruik te maken van de beschikbare bronnen en door de ontwikkeling te bestuderen van de structuur van de ongelijkheid en de politiek-ideologische stelsels in uiteenlopende samenlevingen. En wat misschien wel het allerbelangrijkst is, dankzij een dergelijke vergelijkende, historische en transnationale benadering is beter mogelijk zich een voorstelling te maken van een betere politieke, economische en sociale organisatie van de samenlevingen in de wereld van de eenentwintigste eeuw, en dan in het bijzonder van de mondiale samenleving, de politieke gemeenschap waartoe wij allen behoren. Maar ik pretendeer natuurlijk niet dat de conclusies die ik in dit boek aan u voorleg de enig mogelijke zijn. Het lijken mij wel de conclusies die het meest logisch voortvloeien uit de historische bronnen en andere documentatie die ik ga presenteren, en ik zal zo goed mogelijk proberen uit te leggen welke elementen voor mij het meest doorslaggevend waren om tot deze of gene conclusie te komen (zonder de onzekerheden die blijven bestaan te verhullen). Het spreekt echter vanzelf dat de conclusies voortkomen uit kennis en redeneringen die zelf grote beperkingen hebben. Dit boek vormt slechts een minuscule etappe in een gigantisch collectief leerproces en ik zou maar al te graag willen weten wat de volgende etappen van dit avontuur zullen zijn.

Speciaal voor degenen die zich beklagen over de groeiende ongelijkheid en de toenemende uitwassen op het gebied van sociale identiteit, en ook voor degenen die bang zijn dat ik me op mijn beurt ga beklagen, wil ik graag toevoegen dat dit boek beslist niet vol geweeklaag staat. Ik ben eerder optimistisch van aard en mijn belangrijkste doel is het vinden van oplossingen voor de problemen die zich voordoen. Liever dan het glas altijd als halfleeg te zien, verwonder ik me over het verbazingwekkende vermogen van samenlevingen om nieuwe instituties en vormen van samenwerking te bedenken om miljoenen (en zelfs miljarden) mensen bij elkaar te houden die elkaar nooit hebben ontmoet of zullen ontmoeten, en die elkaar net zo goed zouden kunnen negeren of kapotmaken in plaats van zich te onderwerpen aan regels om de vrede te bewaren, ook al we-

ten we nog zo weinig over waar een ideaal stelsel aan moet voldoen en aan welke regels het billijk zou zijn zich te onderwerpen. De mate waarin men nieuwe instituties kan bedenken is echter beperkt en daarom is gedegen, goed onderbouwd onderzoek nodig. Zeggen dat ongelijkheid een kwestie is van ideologie en politiek, en niet van economie of technologie, betekent niet dat men ongelijkheid als bij toverslag kan doen verdwijnen. Het betekent dat we de diversiteit in ideologieën serieus moeten nemen en dat we elk discours dat ongelijkheid als een natuurlijk fenomeen bestempelt en het bestaan van alternatieven ontkent, moeten wantrouwen. Het betekent ook dat we in de verschillende landen het instrumentarium van instituties als rechtssysteem, belastingstelsel en onderwijs onder de loep moeten nemen, de regels en hoe die uitpakken tot in detail moeten bestuderen, want het zijn de details die doorslaggevend kunnen zijn, die maken dat een samenwerking functioneert en dat de gelijkheid toeneemt (of niet); want hoewel we er altijd van moeten uitgaan dat iedereen van goede wil is, zal dat nooit voldoende zijn zolang de bereidheid om goed te doen niet institutioneel gewaarborgd wordt. Als ik erin slaag iets van die verwondering over te brengen op de lezer en deze ervan te overtuigen dat kennis van geschiedenis en economie te belangrijk zijn om aan anderen over te laten, dan ben ik in mijn missie geslaagd.

De voor dit boek gebruikte bronnen: ongelijkheid en ideologie

Dit boek is gebaseerd op twee belangrijke typen van historische bronnen: enerzijds bronnen waarmee de ontwikkeling van ongelijkheid kan worden gemeten, en wel in een historisch, vergelijkend en multidimensioneel perspectief (ongelijkheid qua inkomen, salaris, vermogen, onderwijs, sekse, leeftijd, beroep, afkomst, godsdienst, ras, rechtspositie, enz.), en anderzijds bronnen aan de hand waarvan verschuivingen kunnen worden onderzocht in ideologieën, in politieke opvattingen en in de verschijningsvormen van ongelijkheid en de economische, sociale en politieke instituties die daar hun stempel op drukken.

Wat betreft de diverse vormen van ongelijkheid maak ik vooral gebruik van de gegevens in de World Inequality Database (wid.world). Deze databank bestaat dankzij het werk van ruim honderd onderzoekers en bestrijkt inmiddels meer dan tachtig landen in alle werelddelen. Het is de grootste database met betrekking tot de historische ontwikkelingen in de vermogens- en inkomensongelijkheid – zowel tussen landen als binnen landen – die momenteel beschikbaar is. Het wid.world-project is voortgekomen uit het werk van Anthony Atkinson en Emmanuel Saez in het begin van dit millennium. En zij borduurden weer voort op onderzoeken uit de jaren vijftig en de jaren zeventig door Simon

Kuznets, Anthony Atkinson en Allan Harrison.¹ In deze onderzoeken werden de verschillende beschikbare bronnen systematisch met elkaar vergeleken, in het bijzonder de nationale rekeningen, belastinggegevens en data omtrent successierechten, die vaak teruggaan tot eind negentiende, begin twintigste eeuw, een periode waarin in veel landen progressieve belasting op inkomsten en nalatenschappen werd ingevoerd, en die ook inzicht geven in de verdeling van rijkdommen. Voor sommige landen kunnen we zelfs teruggaan tot het eind van de achttiende of het begin van de negentiende eeuw, met name in Frankrijk, waar na de revolutie al vroegtijdig een uniform systeem werd opgezet om eigendommen en de overdracht ervan te registreren. Dankzij die onderzoeken kunnen we de toename van ongelijkheid, die we sinds de jaren 1980-1990 zien, in een historisch perspectief plaatsen dat ver terugreikt, en kunnen we een bijdrage leveren aan het wereldwijde publieke debat hierover, zoals wel blijkt uit de grote belangstelling voor *Kapitaal in de 21ste eeuw*, uit 2013, en voor het *Rapport sur les inégalités mondiales/World Inequality Report* uit 2018.² De belangstelling laat ook zien dat er grote behoefte bestaat aan het democratiseren van kennis van de economie en van politieke participatie. In steeds beter opgeleide en geïnformeerde samenlevingen wordt het steeds minder acceptabel om economische en financiële vraagstukken over te laten aan een kleine groep experts wier deskundigheid soms twijfelachtig is, en het is niet meer dan normaal dat steeds meer burgers zich zelf een mening willen vormen en bepalen hoe ze hun betrokkenheid vorm gaan geven. De economie is het hart van de politiek; men kan haar niet zomaar aan anderen delegeren, net zomin als de democratie.

De gegevens rond ongelijkheid zijn helaas nog steeds niet compleet; dat komt vooral door een gebrek aan transparantie op economisch en financieel gebied en door de slechte toegankelijkheid van fiscale, bestuurs- en bancaire gegevensbestanden. Dankzij honderden onderzoekers, journalisten en anderen hebben we de laatste jaren inzage gekregen in bronnen die zittende regeringen eerder gesloten hielden, bijvoorbeeld in Brazilië, India, Zuid-Afrika, Tunesië, Libanon,

1. Zie S. Kuznets, *Shares of Upper Income Groups in Income and Savings*, NBER, 1953 (waarin Amerikaanse belastingaangiften en nationale rekeningen uit de periode 1913-1948 worden geanalyseerd) en A. Atkinson en A. Harrison, *Distribution of Personal Wealth in Britain*, Cambridge University Press, 1978 (waarin vooral gebruik wordt gemaakt van de Britse cijfers betreffende successierechten over de periode 1923-1972). Zie ook T. Piketty, *Les Hauts Revenus en France au xxe siècle*, Grasset, 2001; A. Atkinson en T. Piketty, *Top Incomes over the Twentieth Century: a Contrast between Continental-European and English-Speaking Countries*, Oxford University Press, 2007; Idem, *Top Incomes: A Global Perspective*, Oxford University Press, 2010; T. Piketty, *Le Capital au xxe siècle*, Seuil, 2013, p. 39-46.

2. Zie F. Alvaredo, L. Chancel, T. Piketty, E. Saez, G. Zucman, *Rapport sur les inégalités mondiales 2018*, Seuil. Het rapport staat ook online op <http://wir2018.wid.world>.

Ivoorkust, Korea, Taiwan, Polen en Hongarije; ook in China en Rusland, maar helaas in mindere mate. Een van de vele tekortkomingen van mijn vorige boek is dat het veel te veel gefocust was op het Westen, en er werd voornamelijk aandacht besteed aan de geschiedenis van rijke landen (West-Europa, Noord-Amerika en Japan). Dat is deels te verklaren uit de moeizame toegankelijkheid van adequate historische bronnen met betrekking tot de andere landen. Dankzij de nieuwe data die nu beschikbaar zijn in de *WID.world*-databank kan ik nu mijn horizon verbreden en de aandacht verleggen naar de diversiteit in een aantal verschillende inegalitaire samenlevingen en kijken hoe ongelijkheid zich daarin ontwikkelt. Ondanks deze grote stap vooruit moet ik toch benadrukken dat de beschikbare gegevens verre van toereikend zijn, evengoed in de westerse landen als in de armere landen.

In het kader van dit boek heb ik bovendien talrijke andere bronnen geraadpleegd over perioden, landen en aspecten van ongelijkheid die in de *WID.world* onvoldoende aan bod komen, bijvoorbeeld over pre-industriële en koloniale samenlevingen, en over ongelijkheid in het onderwijs, tussen mannen en vrouwen, rassenongelijkheid en ongelijkheid qua godsdienst en rechtspositie.

Wat betreft de ideologieën: daarvoor heb ik uiteraard van heel uiteenlopende bronnen gebruikgemaakt. Klassieke bronnen als parlementaire debatten, politieke toespraken en verkiezingsprogramma's, maar ook teksten van zowel theoretici als politici komen in aanmerking, want ze spelen beide een grote rol in de geschiedenis. Ze kunnen ons inzicht verschaffen in de manieren waarop ongelijkheid werd gerechtvaardigd in verschillende tijdperken. Dat geldt bijvoorbeeld voor de geschriften van bisschoppen uit het begin van de elfde eeuw, waarin zij de verdeling van de samenleving in drie standen (geestelijken, krijgslieden en werkers) rechtvaardigden. Maar ook voor de toespraken en geschriften die de Democratische senator van South Carolina en vicepresident van de Verenigde Staten John Calhoun in de jaren 1830 wijdde aan het rechtvaardigen van de slavernij, '*Slavery as a positive good*', en voor de invloedrijke neopropriëtaristische en semidictatoriale verhandeling van Friedrich Hayek, die in het begin van de jaren 1980 werd gepubliceerd (*Law, Legislation and Liberty*). En ook voor de teksten van Xi Jinping en uit de *Global Times* over de Chinese neocommunistische droom, die net zo onthullend zijn als de tweets van Donald Trump en de artikelen in de *Wall Street Journal* en de *Financial Times* over de Amerikaanse en Britse hyperkapitalistische zienswijze. Al deze ideologieën moeten serieus worden genomen, niet alleen omdat ze een aanzienlijke invloed hebben op de loop der gebeurtenissen, maar ook omdat ze elk op hun manier getuigen van (meer of minder geslaagde) pogingen om complexe sociale werkelijkheden te verklaren. Mensen kunnen het nu eenmaal niet laten om een soort logica te vinden in de samenleving waarvan zij deel uitmaken, hoe inegalitair of onrechtvaardig deze

ook is. Ik ga ervan uit dat er altijd iets te leren valt van de verschillende ideologische constructies en dat alleen een onderzoek waarin discoursen en historische ontwikkelingen worden samengebracht nuttige lessen voor de toekomst kan opleveren.

Behalve van dit type bronnen maak ik daarnaast gebruik van de literatuur. Romans zijn vaak bij uitstek geschikt om veranderingen in de samenleving te illustreren. In *Kapitaal in de 21ste eeuw*, bijvoorbeeld, heb ik me bediend van klassieke Europese literatuur uit de negentiende eeuw, met name van Honoré de Balzac en Jane Austen, die ons een unieke inkijk geven in de bezitterssamenlevingen die in de jaren 1790-1830 in Frankrijk en in het Verenigd Koninkrijk gedijden. Beide romanciers waren zeer goed bekend met de op eigendom gebaseerde hiërarchische verhoudingen in hun land. Beter dan wie ook kenden zij de verborgen drijfveren, de onzichtbare scheidslijnen en grenzen, en de onverbidelijke weerslag daarvan op het leven van mannen en vrouwen, hun strategieën voor ontmoetingen en bondgenootschappen, hun hoop en hun tegenspoed. Zij analyseerden de onderliggende structuur van de sociale ongelijkheid, de rechtvaardigingen ervan en de implicaties ervan voor het leven van iedereen, met een waarachtigheid en een overtuigingskracht die door geen enkele politieke rede, geen enkele sociaalwetenschappelijke tekst kan worden geëvenaard.

We zullen zien dat dit unieke vermogen van literatuur om een beeld op te roepen van de machts- en gezagsverhoudingen tussen sociale groepen, en te ontleden hoe men ongelijkheid ervaart, in alle samenlevingen voorkomt en ons uiterst waardevolle getuigenissen kan bieden over de meest uiteenlopende inegalitaire samenlevingen. In *De wil en het lot*, een magnifiek fresco dat werd gepubliceerd in 2008, enige jaren voor zijn dood, schilderde Carlos Fuentes ons een ontluisterend beeld van het Mexicaanse kapitalisme en het geweld dat zijn land teistert. In *Aarde der mensen*, uitgegeven in 1980, laat Pramodya Ananta Toer ons zien hoe het koloniale, inegalitaire regime van de Nederlanders in Indonesië functioneerde tegen het eind van de negentiende en in de eerste helft van de twintigste eeuw, met een hardheid en waarachtigheid die alleen literatuur kan oproepen. In *Americanah*, uit 2013, verschaft Chimamanda Ngozi Adichie ons een trotse, ironische blik op de wederwaardigheden van Ifemelu, die van Nigeria naar de Verenigde Staten, en van Obinze, die naar Europa emigreert, en daarmee een uniek inzicht in een van de belangrijkste dimensies van de huidige ongelijkheid.

Om de ideologieën en de veranderingen daarin te bestuderen steunt dit boek ook op een systematisch en origineel gebruik van onderzoeken die sinds de Tweede Wereldoorlog in de meeste landen na verkiezingen zijn uitgevoerd. Ondanks al hun beperkingen verschaffen die onderzoeken een schat aan informa-

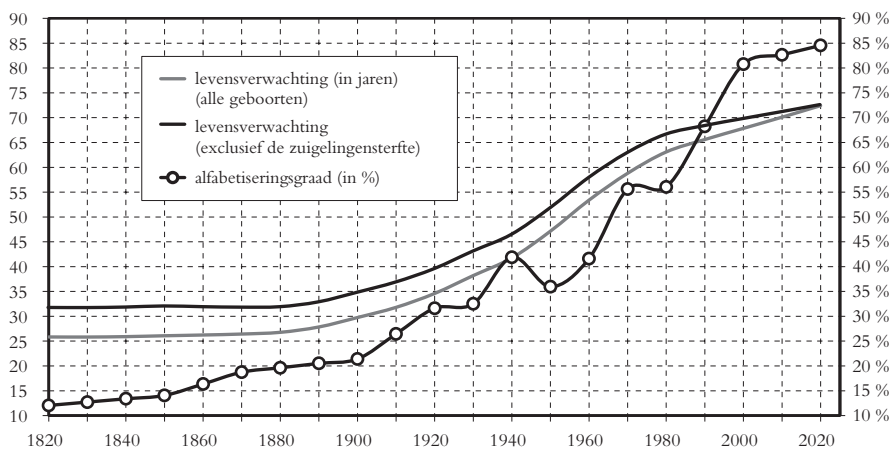
tie over politieke en ideologische conflicten rond de verkiezingen, van de jaren 1940-1950 tot nu, niet alleen in vrijwel alle westerse landen (en in het bijzonder Frankrijk, de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk, de landen waar ik me het meest op richt), maar ook in een groot aantal andere landen die ik in het onderzoek heb betrokken, in het bijzonder India, Brazilië en Zuid-Afrika. Behalve het westers centrisme is een andere grote tekortkoming van *Kapitaal in de 21ste eeuw* dat het de neiging vertoont de politiek-ideologische ontwikkelingen rond ongelijkheid en herverdeling te beschouwen als een soort zwarte doos. Ik formuleer er weliswaar een aantal hypothesen over (bijvoorbeeld ten aanzien van de veranderingen in de politieke opvattingen over ongelijkheid en privébezit die zich in de twintigste eeuw voordeden als uitvloeisel van de wereldoorlogen, de economische crises en de uitdaging van het communisme), maar zonder werkelijk in te gaan op hoe ideologieën die waren gestoeld op ongelijkheid zich ontwikkelden. In dit nieuwe boek probeer ik dat wel te doen, namelijk door deze materie in een qua tijd en ruimte veel breder, vergelijkend perspectief te plaatsen en door gebruik te maken van de bovengenoemde postelectorale onderzoeken en van andere bronnen waarmee de ontwikkeling van ideologieën kan worden onderzocht.

*De vooruitgang van de mensheid, de terugkeer van
ongelijkheid, de diversiteit in de wereld*

Laten we nu tot de kern van de zaak komen. De vooruitgang van de mensheid bestaat, maar hij is fragiel en de uitwassen op het gebied van ongelijkheid en identiteit kunnen er maar zo een halt aan toeroepen. De mensheid boekt echter wel degelijk vooruitgang, en om ons daarvan te overtuigen hoeven we alleen maar te kijken naar de ontwikkelingen wereldwijd van gezondheid en onderwijs in de afgelopen twee eeuwen (zie figuur 0.1). De gemiddelde levensverwachting van een wereldburger bij de geboorte is van ongeveer 26 jaar in 1820 gestegen tot 72 jaar anno 2020. In het begin van de negentiende eeuw bedroeg de zuigelingensterfte ongeveer 20%, tegen 1% tegenwoordig. En wanneer we alleen kijken naar degenen die de leeftijd van één jaar hebben bereikt – en de zuigelingensterfte dus buiten beschouwing laten – dan was de gemiddelde levensverwachting 32 jaar in 1820 en is 73 jaar in 2020. We kunnen naar allerlei indicatoren kijken – de kans dat een pasgeborene 10 jaar oud wordt, of dat een volwassene de 60 bereikt, of dat een bejaarde na zijn pensioen nog 5 of 10 jaar in goede gezondheid zal verkeren – maar de uitkomst zal altijd zijn dat de verbetering gezien over een lange periode indrukwekkend is. Er zijn ook landen en perioden waarin de levensverwachting terugloopt, zelfs in tijden van vrede,

Figuur 0.1

Gezondheid en onderwijs in de wereld, 1820-2020

De gemiddelde levensverwachting bij de geboorte (alle geboorten) is gestegen van 26 jaar in 1820 tot 72 jaar in 2020. Wanneer men de zuigelingensterfte buiten beschouwing laat, liggen die cijfers op respectievelijk 32 en 73 jaar (de zuigelingensterfte bedroeg 20% in 1820 en zal minder dan 1% zijn in 2020). In diezelfde periode is de alfabetiseringsgraad van de wereldbevolking van 15 jaar of ouder gestegen van 12% naar 85%.

Bronnen en statistieken: zie piketty.pse.ens.fr/ideologie.

zoals in de Sovjet-Unie in de jaren zeventig en de laatste tien jaar in de Verenigde Staten, wat over het algemeen niet veel goeds zegt over de betreffende regeringen. Maar wie terugkijkt naar het verleden, welke beperkingen er soms ook mogen kleven aan de beschikbare demografische bronnen,¹ kan niet ontkennen dat het in alle delen van de wereld de goede kant op gaat.

De mensheid verkeert tegenwoordig in een betere gezondheid dan ooit tevoren; zij heeft ook meer toegang tot onderwijs en cultuur. Begin negentiende eeuw hadden we nog niet de Unesco – maar sinds 1958 wel – om de graad te bepalen van de alfabetisering – dat wil zeggen de vaardigheid om ‘een eenvoudige, korte tekst met betrekking tot het dagelijks leven te lezen en te schrijven’. Uit de informatie uit volkstellingen en allerlei andere onderzoeken kunnen we echter afleiden dat aan het begin van de negentiende eeuw ongeveer 12% van de wereldbevolking van 15 jaar of ouder kon lezen en schrijven; nu ligt dat cijfer rond

1. In 1820 was de levensverwachting van wie het eerste jaar had overleefd circa 30 jaar in Afrika en Azië, en 41 jaar in West-Europa (het mondiaal gemiddelde was toen 32 jaar); rond 2020 zal deze in Afrika bezuiden de Sahara op 56 liggen, terwijl ze in de rijke Europese en Aziatische landen tot boven de 80 zal komen (bij een mondiaal gemiddelde van 73 jaar). Het zijn schattingen, maar de tendens is glashelder. De cijfers zijn gebaseerd op de sterftcijfers naar leeftijd in een bepaald jaar. Voor meer details, zie de onlinebijlage, genoemd op bladzijde 7.

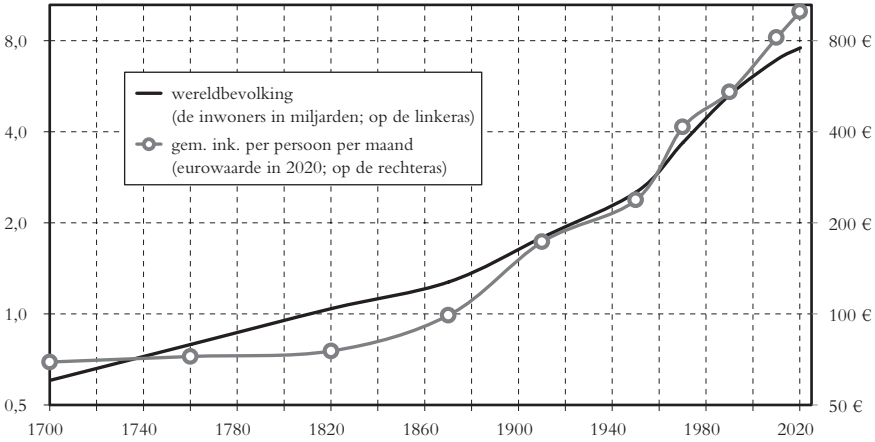
de 85%. Ook meer specifieke indicatoren bevestigen dat beeld; zo is het gemiddeld aantal jaren schoolgang van minder dan een jaar, twee eeuwen geleden, opgelopen tot ruim 8 jaar tegenwoordig; en in de economisch meest ontwikkelde landen zelfs tot ruim 12 jaar. In de tijd van Austen en Balzac bezocht nog geen 10% van de wereldbevolking een basisschool; in de tijd van Adichie en Fuentes volgde ruim de helft van de jongere generaties in rijke landen een universitaire opleiding. Wat vroeger een voorrecht van de hogere klasse was, ligt nu binnen het bereik van brede lagen van de bevolking.

Om een beter inzicht te geven in hoe ingrijpend de veranderingen zijn vermeld ik nog het volgende: zowel de wereldbevolking als het gemiddelde inkomen is sinds de achttiende eeuw meer dan vertienvoudigd. In 1700 telde de wereld 600 miljoen inwoners, nu zijn dat er meer dan 7 miljard. En wat betreft het inkomen, voor zover we dat kunnen vaststellen, de koopkracht – die (omgerekend naar de waarde van de euro in 2020) rond 1700 ongeveer 80 euro per persoon per maand bedroeg – ligt nu rond de 1000 euro per maand (zie figuur 0.2). Het staat echter niet vast dat deze grote kwantitatieve toenames werkelijk een vooruitgang inhouden op dezelfde onbetwistbare wijze als de vooruitgang die is geboekt op het gebied van gezondheid en onderwijs. Daarnaast lijkt het me zinvol om hier te vermelden dat beide groeicijfers, gerekend over meer dan drie eeuwen, overeenkomen met een gemiddelde jaarlijkse groei van ternauwernood 0,8% (een bewijs dat het wellicht niet per se noodzakelijk is om te streven naar een groei van 5% om het aardse geluk te bereiken).

In beide gevallen zijn de ontwikkelingen op meerdere manieren te interpreteren, waardoor ze complexe debatten over de toekomst zullen aanzwengelen. Deels weerspiegelt de demografische groei inderdaad de scherpe daling in de zuigelingensterfte en het feit dat een toenemend aantal ouders hun kinderen zag blijven leven, wat niet niks is. Daar staat tegenover dat een dergelijke bevolkingsgroei, mocht die in hetzelfde tempo doorgaan, ervoor zorgt dat we over driehonderd jaar met 70 miljard zielen op aarde zullen zijn, iets wat noch wenselijk noch draaglijk lijkt te zijn voor de aarde zelf. En de groei van het gemiddelde inkomen weerspiegelt deels een werkelijke verbetering van de leefomstandigheden (in de achttiende eeuw leefde driekwart van de wereldbevolking rond het bestaansminimum tegen een vijfde vandaag de dag), en ook van nieuwe mogelijkheden, zoals reizen, vrijetijdsbesteding, ontmoetingen en emancipatie. Maar daar staat tegenover dat de nationale rekeningen – waarvan voor dit boek gebruik is gemaakt om de ontwikkelingen te beschrijven van het gemiddelde inkomen over een lange periode, en waarmee men van meet af aan, dat wil zeggen eind zeventiende, begin achttiende eeuw, zowel in Engeland als in Frankrijk, de hoogte probeerde te bepalen van het nationaal inkomen, het bruto binnenlands

Figuur 0.2

Bevolking en gemiddeld inkomen in de wereld, 1700-2020

De wereldbevolking en het gemiddelde nationaal inkomen zijn beide meer dan vertienvoudigd tussen 1700 en 2020: de bevolking steeg in die periode van 600 miljoen naar ruim 7 miljard; het inkomen, omgerekend naar de waarde van de euro in 2020 en naar koopkracht, steeg in die tijd van nog geen 80 euro per persoon per maand naar ruim 1000 euro.

Bronnen en statistieken: zie piketty.pse.ens.fr/ideologie.

product en soms het nationale kapitaal van een land – tal van problemen met zich meebrengen. Behalve dat in nationale rekeningen de focus ligt op gemiddelden, op aggregaten, houden ze totaal geen rekening met ongelijkheden en begint het vraagstuk van duurzaamheid en van menselijk en natuurlijk kapitaal er pas nu mondjesmaat in verdisconteerd te worden. Overigens is het maar de vraag in hoeverre het mogelijk is in één enkele indicator de veranderingen samen te vatten in de leefomstandigheden en de koopkracht, die zoveel aspecten hebben, over zulke lange tijdsspannen.¹

Over het algemeen maskeert de werkelijke vooruitgang op het gebied van gezondheid, onderwijs en koopkracht een grote sociaaleconomische ongelijkheid. In 2018 was de zuigelingensterfte in Europese en Noord-Amerikaanse en in de rijkste Aziatische landen nog geen 0,1%, maar in de allerarmste landen in Afri-

1. Ter memorie: het nationaal inkomen (dat verderop regelmatig zal terugkeren) wordt gedefinieerd als het bruto binnenlands product, verminderd met de kapitaalontwaarding (die in de praktijk rond de 10 à 15% van het bbp ligt), vermeerderd of verminderd met de netto-inkomsten uit het buitenland (deze kunnen per land positief dan wel negatief uitvallen, zijn op wereldschaal echter in evenwicht). Zie T. Piketty, hoofdstuk 1 en 2 in *Kapitaal in de 21ste eeuw*. Ik kom herhaaldelijk terug op de sociopolitieke implicaties van de nationale rekeningen en de vele beperkingen die daaraan kleven, vooral wat betreft het aspect van duurzaamheid en rechtvaardigheid.

ka gaat het om bijna 10%. Het gemiddeld maandinkomen in de wereld bedraagt weliswaar 1000 euro per persoon, maar in de armste landen is het nauwelijks 100 à 200 euro per maand, terwijl het in de rijkste landen boven de 3000 à 4000 euro uitkomt, en zelfs nog hoger in sommige microbelastingparadijzen waarover het vermoeden bestaat (en niet ten onrechte) dat ze de rest van de wereld beroven, als het al niet gaat om landen waarvan de welvaart berust op koolstofemissies en de te verwachten klimaatopwarming. Er heeft absoluut vooruitgang plaatsgevonden, maar dat neemt niet weg dat het altijd beter kan, en dat er hoe dan ook kritisch over moet worden nagedacht in plaats van gelukkig achterover te leunen omdat het de wereld zo goed gaat.

Het belangrijkste is dat de vooruitgang van de mensheid, die niet te ontkennen is gezien het grote verschil in leefomstandigheden tussen driehonderd jaar geleden en nu, niet mag doen vergeten dat deze ontwikkeling gepaard is gegaan met grote dieptepunten. De 'verlichting' in Europa en Amerika en de industriële revolutie vonden plaats in staten waarin eigenaren, slavenhouders en koloniale een extreme machtspositie hadden, en die in de achttiende, negentiende en twintigste eeuw een ongekeerde omvang aannamen, waarna de Europese mogendheden zelf tussen 1914 en 1945 terecht kwamen in een duistere periode van zelfvernietiging en genocide. Diezelfde mogendheden zagen zich in de jaren 1950-1960 gedwongen tot dekolonisatie, dezelfde periode dat in de Verenigde Staten de afstammelingen van slaven¹ eindelijk meer burgerrechten kregen. De angst dat de wereld ten onder zou gaan door de atoombom, die samenhang met het conflict tussen communisme en kapitalisme, was nog maar nauwelijks vergeten na de ineenstorting van de Sovjet-Unie in 1989-1991, en de apartheid in Zuid-Afrika was in de periode 1991-1994 nog maar net afgeschaft, toen de wereld zich in de jaren 2000-2010 geconfronteerd zag met nieuwe problemen, namelijk de klimaatopwarming en een opkomend nationalisme dat gepaard ging met vreemdelingenhaat, en dit alles in de context van een ongekeerde toename van sociaaleconomische ongelijkheid binnen landen sinds de jaren 1980-1990, gestimuleerd door een buitengewoon radicale neopropriëtaristische ideologie. Aan de bewering dat deze episoden tussen de achttiende en de eenentwintigste eeuw noodzakelijk waren voor de vooruitgang van de mensheid ontbreekt iedere logica. Er waren ook andere ontwikkelingspaden en inegalitaire stelsels denkbaar, en andere ontwikkelingspaden en meer egalitaire en rechtvaardiger stelsels zijn ook in de toekomst nog altijd mogelijk.

Als we één les kunnen trekken uit de wereldgeschiedenis van de laatste drie

1. Wij hebben oog voor de gevoeligheden in de discussie over de termen 'slaaf' en 'tot slaaf gemaakte'. Aangezien er in dit boek louter gesproken wordt over slavernij als economisch instituut hebben we voor de term 'slaaf' gekozen (noot van de vertalers).

eeuwen, dan is het dat de vooruitgang van de mensheid geen lineair proces is en dat we er niet van uit moeten gaan dat alles altijd beter zal worden en dat vrije concurrentie van staten en andere economische partijen volstaat om, als door een wonder, tot sociale rust en wereldvrede te komen. De vooruitgang van de mensheid bestaat, maar het is een strijd, en voor die strijd is er behoefte aan een beredeneerde analyse van de historische ontwikkelingen, met hun voors en hun tegens.

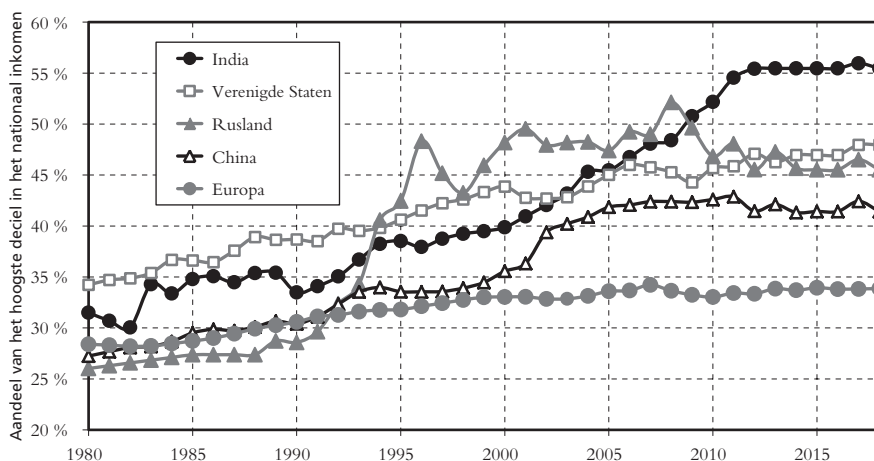
*De terugkeer naar grotere ongelijkheid:
de eerste aanwijzingen*

De toename van sociaaleconomische ongelijkheid die zich sinds de jaren 1980-1990 in de meeste landen en regio's voordoet, behoort tot 's werelds meest onrustbarende ontwikkelingen. We zullen zien dat het ook heel moeilijk is om oplossingen te vinden voor de andere grote problemen waarmee de wereld zich geconfronteerd ziet, om te beginnen de klimaatverandering en de migratie, wanneer we er niet tegelijkertijd in slagen die ongelijkheid terug te dringen en tot een norm van rechtvaardigheid te komen die voor een grote meerderheid aanvaardbaar is.

Laten we eerst kijken naar de ontwikkeling van een eenvoudige indicator, namelijk hoe groot het aandeel van het hoogste deciel (d.w.z. de 10% van de bevolking die het hoogste inkomen heeft) in het nationaal inkomen is, in verschillende regio's sinds 1980. Wanneer er absolute sociale gelijkheid zou bestaan, zou dit deciel op 10% liggen; ingeval van absolute ongelijkheid zou het op 100% liggen. In werkelijkheid ligt het percentage meer in het midden, maar met grote variaties naar tijd en plaats. Met name de laatste decennia zien we in vrijwel alle landen steeds grotere inkomensverschillen. Uit de vergelijking van India, de Verenigde Staten, Rusland, China en Europa komt naar voren dat in 1980 het hoogste deciel in al deze regio's op 25-35% van het nationaal inkomen lag, en in 2018 op 35-55% (zie figuur 0.3). Gezien de omvang van dit fenomeen is het gerechtvaardigd om je af te vragen tot waar deze tendens zich zal doorzetten; zullen de 10% rijkste aardbewoners over enkele decennia 55-75% van het nationaal inkomen hebben verworven? En hoe gaat het daarna? De vergelijking laat ook zien dat er per regio grote verschillen bestaan in de mate waarin de ongelijkheid is toegenomen, ook in landen die eenzelfde ontwikkelingsniveau hebben. Zo is de ongelijkheid in de Verenigde Staten veel meer toegenomen dan in Europa, en in India veel meer dan in China. De gedetailleerde data tonen bovendien dat de toename vooral ten koste is gegaan van de armste helft van de wereldbevolking; hun aandeel in het nationaal inkomen lag in 1980 in de genoemde vijf regio's nog

Figuur 0.3

De toename van ongelijkheid in de wereld, 1980-2018

Het aandeel van het hoogste deciel (de 10% hoogste inkomens) in het nationaal inkomen lag in 1980 in de verschillende regio's tussen de 26% en 34%; in 2018 tussen de 34% en 56%. Deze toename is overal te zien, maar de mate waarin verschilt per land. Bijvoorbeeld in de VS is de toename groter dan in Europa (EU), en in India groter dan in China.

Bronnen en statistieken: zie piketty.pse.ens.fr/ideologie.

rond de 20-25% en in 2018 op nog slechts 15-20% (in de vs zelfs maar rond de 10%, hetgeen buitengewoon zorgwekkend is).¹

Kijken we over een langere periode, dan zien we dat de vijf grote regio's in figuur 0.3 tussen 1950 en 1980 een betrekkelijk egalitaire tijd doormaakten, maar zoals gezegd nam de ongelijkheid vanaf 1980 toe (zie bijv. ook figuur 0.6). In de periode 1950-1980 waren er in de diverse regio's uiteenlopende politieke omstandigheden – communistische stelsels in China en Rusland, en wat men zou kunnen noemen sociaaldemocratische stelsels in Europa, alsook in zekere zin in de Verenigde Staten en India. Hoe verschillend ze ook waren, ze hadden met elkaar gemeen dat ze tot op zekere hoogte de sociaaleconomische gelijkheid bevorderden (wat niet wil zeggen dat er geen ongelijkheid bestond op andere terreinen die van belang waren).

Wanneer we het perspectief uitbreiden naar andere regio's, zien we dat er re-

1. Het Europa waarop figuur 0.3 betrekking heeft (en ook de rest van dit boek, tenzij uitdrukkelijk anders vermeld) komt overeen met de Europese Unie, maar omvat daarnaast daaraan gelieerde landen als Zwitserland en Noorwegen, in totaal 540 miljoen inwoners (zo'n 420 miljoen uit West-Europa en 120 miljoen uit Oost-Europa; 520 miljoen EU-burgers, inclusief het VK). Rusland, Wit-Rusland en Oekraïne blijven hier buiten beschouwing. Wanneer we alleen kijken naar West-Europa is het verschil met de vs nog veel groter. Zie ook hoofdstuk 12, figuur 12.9.

gio's zijn waar nog veel meer ongelijkheid bestaat (zie figuur 0.4). Zo bereikt het aandeel in het nationaal inkomen van het hoogste deciel van het Afrika bezuiden de Sahara 54% (en alleen in Zuid-Afrika zelfs 65%), in Brazilië 56% en in het Midden-Oosten 64% (in 2018 was daarmee de ongelijkheid het grootst in het Midden-Oosten en in Zuid-Afrika), tegen nog geen 10% voor de armste helft van de bevolking.¹ De oorzaken voor die verschillen per regio lopen sterk uiteen: zo zijn ze onder andere gelegen in een zware historische erfenis met raciale en koloniale discriminatie, en in bepaalde gevallen slavernij (met name in Brazilië en Zuid-Afrika, maar ook in de vs); andere, 'modernere' factoren hebben te maken met de hoge concentratie van olierijkdommen die worden getransformeerd in duurzame financiële rijkdommen, zoals in het Midden-Oosten, door tussenkomst van internationale markten en een geraffineerd stelsel van wet- en regelgeving. De belangrijkste overeenkomst tussen Zuid-Afrika, Brazilië en het Midden-Oosten is dat daar nu de grootste inkomensverschillen bestaan: het aandeel van het hoogste deciel in het nationaal inkomen ligt tussen de 55-65%. Overigens, zelfs als de historische data niet volmaakt zijn, ziet het ernaar uit dat deze drie regio's altijd al werden gekenmerkt door grote ongelijkheid: ze hebben nooit een egalitaire 'sociaaldemocratische' periode gekend (en zeker geen communistische).

Samenvattend zien we dus sinds de jaren 1980-1990 vrijwel overal een toename van ongelijkheid, behalve in de regio's die van oudsher altijd al sterk inegalitair waren. De regio's die tussen 1950 en 1980 door een betrekkelijke gelijkheid werden gekenmerkt, bewegen zich inmiddels ook naar steeds meer ongelijkheid, zij het met grote verschillen onderling.

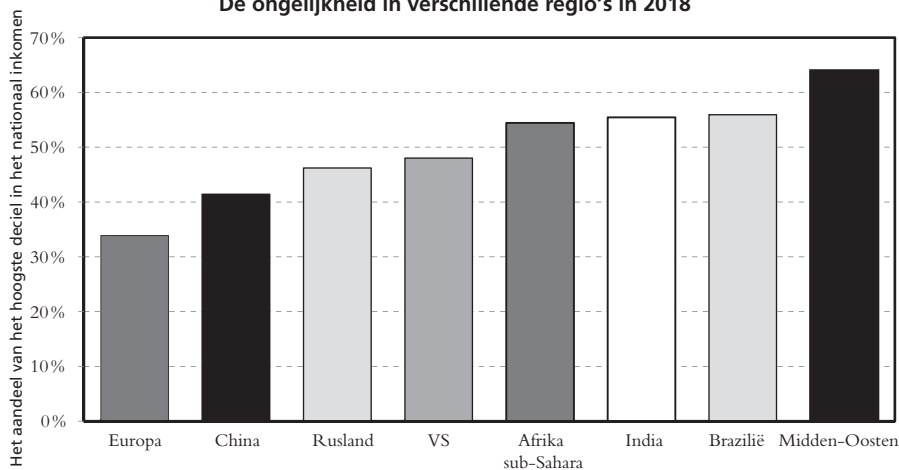
De olifantcurve: een bijdrage tot een sereen debat over de globalisering

De toename van ongelijkheid sinds 1980 is een fenomeen dat intussen goed gedocumenteerd is en in brede kringen wordt erkend. Maar dat er overeenstemming bestaat over deze constatering betekent natuurlijk niet dat er ook overeenstemming bestaat over de oplossingen: de cruciale vraag betreft niet zozeer de mate van ongelijkheid maar wat de oorzaken ervan zijn en met welke argu-

1. Hierbij moet rekening worden gehouden met het feit dat de schattingen m.b.t. het Midden-Oosten een ondergrens aanduiden, omdat de inkomsten die zijn geparkeerd in belastingparadijzen moeilijk zijn na te gaan. Voor overige schattingen, zie hoofdstuk 13, p. 695-697. Tot het Midden-Oosten reken ik hier de regio van Egypte tot Iran en van Turkije tot het Arabisch Schiereiland (ca. 420 miljoen inwoners).

Figuur 0.4

De ongelijkheid in verschillende regio's in 2018

In 2018 bedroeg het aandeel van het hoogste deciel (de 10% met de hoogste inkomens) in het nationaal inkomen 34% in Europa, 41% in China, 46% in Rusland, 48% in de VS, 54% in Afrika bezuiden de Sahara, 55% in India, 56% in Brazilië en 64% in het Midden-Oosten.

Bronnen en statistieken: zie piketty.pse.ens.fr/ideologie.

menten ze wordt gerechtvaardigd. Zo kan men stellen dat de inkomens- en vermogensongelijkheid in het communistische China en Rusland extreem klein was en kunstmatig in stand werd gehouden, en dat de groei van de inkomensverschillen na 1980 op zich niets negatiefs had en juist heeft bijgedragen aan de vernieuwing en de groei die alle betrokkenen voordeel opleverden, zelfs de allerarmsten, met name in China, waar de armoede sterk is teruggedrongen. Een dergelijk argument kan aanvaardbaar worden geacht, maar alleen als het met mate en met scherpzinnigheid wordt gebruikt, na een grondig onderzoek van de gegevens die ons ter beschikking staan. Zo kan men niet de gevallen rechtvaardigen waarin Russische of Chinese oligarchen (die niet altijd blij gaven van een groot vermogen tot individuele innovatie, behalve misschien bij het verzinnen van wettelijke en belastingconstructies waarmee ze hun nieuwe bezit veilig konden stellen) in de jaren 2000-2020 de hand legden op natuurlijke rijkdommen of voormalige staatsbedrijven; in elk geval niet met het argument dat de inkomensongelijkheid in beide landen in 1980 nog zo buitensporig klein was.

Eenzelfde argument zou kunnen worden aangevoerd voor India, Europa en de Verenigde Staten: de inkomensgelijkheid zou in de jaren 1950-1980 zo idioot groot zijn geweest dat er een einde aan gemaakt diende te worden, in het belang van de armsten. Dit argument stuit echter op nog grotere problemen dan waar het ging om Rusland en China, en het kan sowieso geen enkele toename van ongelijkheid rechtvaardigen, hoe groot of klein dan ook. Zo was de economische groei in de Verenigde Staten net als in Europa sterker in de egalitair-

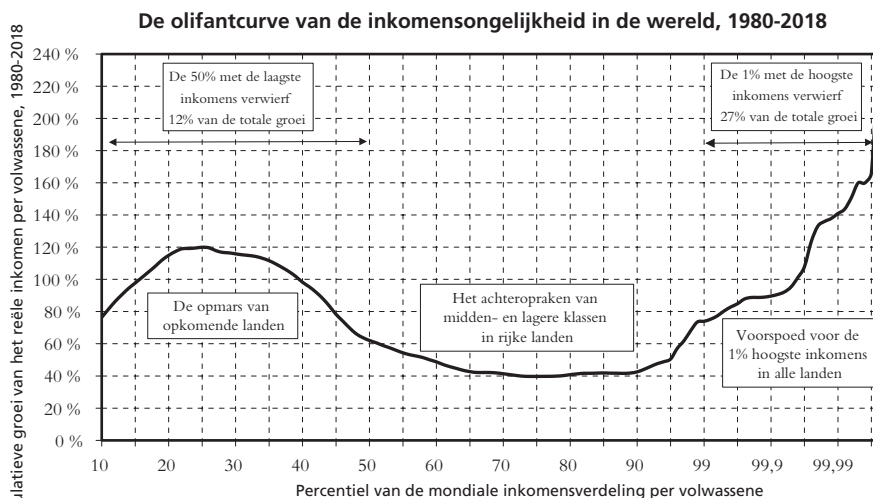
re periode 1950-1980 dan in de periode die volgde, waarin de ongelijkheid sterk toenam, wat grote vraagtekens plaatst bij het sociale nut van inkomensongelijkheid. Want de – in vergelijking met Europa – veel grotere toename van ongelijkheid sinds 1980 in de Verenigde Staten heeft niet tot een grotere economische groei geleid en is niet ten goede gekomen aan de armste helft van de bevolking: hun absolute levensstandaard stagneerde volledig en relatief gezien zijn ze er zelfs op achteruit gegaan. Ten slotte, de – in vergelijking met China – grotere toename van inkomensongelijkheid sinds 1980 in India ging gepaard met een duidelijk geringere economische groei, wat ertoe leidde dat de armste helft van de bevolking het dubbel te verduren kreeg: én een minder sterke groei én een kleiner aandeel in die groei. Hoe zwak ze ook zijn, deze argumenten, die ervan uitgaan dat de inkomensverschillen in de periode 1950-1980 buitensporig klein waren en dat de grotere inkomensongelijkheid van na 1980 nuttig is, moeten wel serieus worden genomen, in elk geval tot op zekere hoogte, en ze worden in dit boek dan ook nader geanalyseerd.

Een bijzonder transparante, veelzeggende manier om de verdeling van de mondiale groei sinds 1980 en de complexiteit van de ontwikkelingen die daarin een rol spelen weer te geven, bestaat erin het verband weer te geven tussen de positie in de inkomenshiërarchie in de wereld en de omvang van de groei op het betreffende niveau van die hiërarchie. Op deze wijze komen we tot de zogeheten olifantcurve (zie figuur 0.5).¹

Samenvattend: degenen met inkomens op het niveau tussen de percentielen 60 en 90 van de inkomensverdeling wereldwijd (d.w.z. degenen die noch tot de 60% van de laagste inkomensgroep op de wereld behoren noch tot die van de 10% hoogste inkomens) – een interval dat grosso modo overeenkomt met de midden- en lagere klasse in de rijke landen – hebben niet of nauwelijks geprofiteerd van de mondiale economische groei tussen 1980 en 2018. Dit geldt niet voor de andere inkomensgroepen – links de inwoners van de arme opkomende landen (de rug van de olifant, tussen de percentielen 20 en 40), en rechts de rijksten in de rijke landen en uit de hele wereld (de bovenkant van de slurf, vanaf percentiel 99, d.w.z. de allerhoogste inkomens in de hele wereld, en dan vooral de 0,1% en 0,01% allerallerrijksten wier reële inkomen met enkele honderden procenten toenam). Als de inkomensverdeling in de wereld in balans was geweest, dan zou deze curve plat zijn: alle percentielen zouden er gemiddeld in hetzelfde tempo op vooruit zijn gegaan. Er zouden altijd rijken en armen zijn,

1. De term ‘olifantcurve’ is afkomstig van C. Lakner en B. Milanovic, in ‘Global Income Distribution: From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession’, *World Bank Economic Review*, vol. 30, nr. 2, 2015, p. 203-232. De data in fig. 0.5 komen uit het *World Inequality Report* en de WID.world-database.

Figuur 0.5

De 50% met de laagste inkomens heeft tussen 1980 en 2018 de koopkracht flink zien groeien (tussen de +60% en de +120%); de koopkracht van de 1% allerhoogste inkomens is zelfs nog harder gegroeid (tussen de +80% en de +240%); voor de middeninkomens was de koopkrachtgroei kleiner. Samenvattend zijn tussen de lage en de middeninkomens de verschillen kleiner geworden en tussen de midden- en de hoge inkomens groter. Bronnen en statistieken: zie piketty.pse.ens.fr/ideologie.

en per individu kan de opgaande of neergaande mobiliteit in hoge mate variëren, maar gemiddeld genomen zou iedereen er in hetzelfde tempo op vooruitgaan.¹ In dat geval zou de wereldwijde groei zijn ‘als een opkomend tij dat alle boten omhoogtilt’ (*a rising tide that lifts all boats*), om de uitdrukking te gebruiken die in de naoorlogse periode de groei beschreef die alle inkomensklassen in ongeveer gelijke mate ten goede kwam. Het feit dat we nu een verre van ‘platte curve’ zien, toont hoe ingrijpend de veranderingen zijn die nu plaatsvinden.

De olifantcurve is van fundamenteel belang, want ze maakt het ons mogelijk om de moeizame dialoog die het publieke debat over de globalisering soms kenmerkt beter te begrijpen: sommigen zijn blij verrast te zien hoe de ongelijkheid en de armoede in de wereld zijn afgenomen dankzij de enorme groei van de minst ontwikkelde landen, terwijl anderen de enorme toename in ongelijkheid betreuren die de uitwassen van het mondiale hyperkapitalisme onvermijdelijk met zich meebrengen. Beide kanten hebben het gelijk aan hun zijde: de verschillen tussen de lage en de middeninkomens zijn afgenomen, en tussen de midden- en de hoogste inkomens zijn ze toegenomen. Deze twee aspecten van de globa-

1. De olifantcurve toont de inkomensgroei per percentiel tussen twee tijdstippen. Het percentiel omvat op beide tijdstippen niet noodzakelijkerwijs dezelfde individuen (vanwege de individuele mobiliteit omhoog of omlaag, en vanwege sterfte en geboorten).

lisering zijn allebei even werkelijk, en de vraag is niet welke van de twee je moet ontkennen. De vraag is hoe je de goede kanten van de globalisering kunt behouden en hoe je je van de slechte kunt ontdoen. Ik wil hier graag opmerken hoe belangrijk het woordgebruik in het debat is, en ook welke categorieën er worden gehanteerd en welke cognitieve hulpmiddelen er worden ingezet: wanneer er slechts één enkele indicator wordt gebruikt om ongelijkheid te beschrijven, zoals de Gini-coëfficiënt, kan dat de illusie wekken dat er niets verandert; dat komt doordat men op die manier niet zichtbaar maakt dat de ontwikkelingen complex zijn en tal van dimensies hebben, en ook doordat, wanneer men één enkele indicator gebruikt, verschillende effecten met elkaar vermengd raken en elkaar onderling compenseren. Dat is precies de reden waarom ik in dit boek geen gebruik maak van een dergelijke 'synthetische' indicator, waarin van alles door elkaar loopt, maar de ongelijkheden en de ontwikkelingen ervan beschrijf door de verschillende decielen en percentielen betreffende inkomen en vermogen, en daarmee de betreffende sociale groepen, duidelijk van elkaar te onderscheiden.¹

Er zijn misschien mensen die vinden dat de olifantcurve – visueel gezien – overdreven veel aandacht besteedt aan de 1% of de 0,1% allerrijksten van de wereld die zich nog meer hebben verrijkt. Zou men zich niet beter kunnen verheugen over de groei van de laagste inkomens, dan op zo'n domme manier de afgunst en hebzucht jegens zulke piepkleine groepen aan te wakkeren? In feite hebben de meest recente onderzoeken niet alleen uitgewezen dat de olifantcurve een heel adequate weergave is, maar ook dat de olifantcurve aan de top zelfs nog markanter is dan aanvankelijk werd gedacht. Zo kunnen we constateren dat, in de periode 1980-2018, de 1% allerrijksten 27% van de totale mondiale groei van de inkomsten verwierf, terwijl de 50% van de wereldbevolking met de laagste inkomens slechts 12% verwierf (zie figuur 0.5). Met andere woorden, het minie-

1. De Gini-coëfficiënt is in het begin van de twintigste eeuw uitgevonden door de Italiaanse econoom en statisticus Corrado Gini, die net als zijn landgenoot Vilfredo Pareto een tamelijk conservatieve visie had op ongelijkheid en het permanente karakter ervan. Zie T. Piketty, *Kapitaal in de 21ste eeuw*, p. 432. e.v. We zullen later terugkomen op het belang van de keuze van de indicatoren en de ambigue rol van de statistische instituten en internationale organisaties in de debatten. Zie met name hoofdstuk 13, p. 697-702. Alle Gini-coëfficiënten m.b.t. de verdeling van inkomsten en vermogens die in dit boek worden genoemd zijn overigens beschikbaar in de onlinebijlage. Eenvoudig gezegd: de Gini-coëfficiënten, die per definitie liggen tussen 0 (absolute gelijkheid) en 1 (absolute ongelijkheid), stijgen over het algemeen tot rond de 0,8 of 0,9 wanneer het aandeel van het hoogste deciel 80-90% van het totaal bereikt, en dalen tot 0,1 of 0,2 wanneer het aandeel van het hoogste deciel zich beperkt tot 10-20% van het totaal. Maar het is veelzeggender en relevanter om te kijken naar de verschillende inkomensgroepen (de armste helft van de bevolking, de 10% rijksten, enz.), en ik beveel de lezer dat dan ook warm aan – liever dan te redeneren op basis van de Gini-coëfficiënten.

me deel van de bevolking aan de bovenzijde van de slurf heeft zich een ‘olifantendeel’ van de groei toegeëigend, namelijk meer dan tweemaal zoveel als de 3,5 miljard personen met de laagste inkomens.¹ Dit betekent onder meer dat een groeiemodel dat iets minder gunstig uitpakt voor de mensen aan de top van de inkomenspiramide, de armoede in de wereld veel sneller had kunnen terugdringen (en nog steeds zal kunnen terugdringen).

Ook hier geldt dat dit soort data het debat een andere kant op kunnen sturen, maar er zeker geen einde aan zullen maken. Ook hier hangt alles af van de oorzaken die aan de ongelijkheid ten grondslag liggen en van de argumenten waarmee ze wordt gerechtvaardigd. De centrale vraag is: hoelang nog kan men de groei aan de top rechtvaardigen door te verwijzen naar de vele weldaden die de allerrijksten de rest van de samenleving bewijzen? Wanneer men werkelijk nog gelooft dat de toename van ongelijkheid altijd het inkomen en de leefomstandigheden van de armste helft van de wereldbevolking positief zal beïnvloeden, dan kan men ook rechtvaardigen dat de 1% rijksten 27% van de mondiale economische groei naar zich toe trekken, of zelfs nog meer, bijvoorbeeld 40%, 60% of, waarom niet, 80%. Het onderzoek naar de ontwikkelingen die diverse landen hebben doorgemaakt, zoals de vergelijkingen tussen de Verenigde Staten en Europa, en tussen India en China die eerder aan de orde kwamen, pleit helemaal niet voor zo’n interpretatie, want de landen waar de top zich het meest heeft verrijkt zijn niet de landen waar de armsten meer welvaart kregen. De vergelijkingen suggereren eerder dat het aandeel in de mondiale groei dat de 1% rijksten hebben verworven, verminderd had kunnen worden (en in de toekomst verminderd kan worden) tot 10-20% of nog minder, om op die manier de 3,5 miljard minder vermogenden hogere inkomsten te kunnen verschaffen. Maar deze kwesties zijn dermate belangrijk dat ze een gedetailleerd onderzoek verdienen. Hoe het ook zij, gezien de feiten kan men moeilijk staande houden dat de globalisering maar op één manier kan worden vormgegeven en dat het aandeel van de rijksten precies 27% moet bedragen (tegen 12% voor de armste helft van de wereld), niet meer en niet minder. De huidige globalisering gaat gepaard met een aanzienlijke scheefgroei in de inkomensspreiding, die men niet mag negeren met als argument dat alleen de totale groei van belang is. Het debat over de alternatieven en de institutionele en politieke keuzen die van invloed zijn op de verdeling van de mondiale groei moet absoluut plaatsvinden, hoe dan ook.

1. De schaal die in figuur 0.5 wordt gebruikt ligt tussen een schaal die meer in verhouding is met de bevolking (en waarin de 1% allerrijksten een minuscuul plekje zouden krijgen) en een schaal die meer in verhouding is met de mondiale groei (en waarin deze categorie een veel grotere plek zou krijgen – wat op zich niet vreemd zou zijn bij een debat over de herverdeling van de groei). Zie *World Inequality Report 2018* (wir2018.wid.world) en de onlinebijlage.